

Ohjeita on, mutta käytäntö lipsuu

Kuka on kirjoittaja?

Kaksi kliinikkoa kirjoittaa seurantaraporttia erästä harvinaista tautia sairastavista potilaisista. He pyytävät loppuvaiheessa tilastotieteellistä konsultaatiota kollegaltaan, joka käyttää hankkeeseen noin puoli työpäivää. Lopullisessa julkaisussa on myös hänen nimensä kirjoittajana.

Tutkijan artikkelin aineistoa käytettiin meta-analyysissä. Meta-analyysia varten aineistoa täytyi jonkin verran analysoida uudelleen. Tämän teki kuitenkin toinen alkuperäisartikkelin tekijä. Tutkija merkittiin meta-analyysin kirjoittajaluetteloon, samoin lisäanalyysit tehnyt.

Esimerkit ovat todellisia ja molemmissa on kysymys oikeudesta kirjoittajuuteen. Aihepiiristä on kirjoitettu Suomessakin, mutta kokemuksemme mukaan ongelmia esiintyy edelleen paljon (1, 2).

Tutkimuseettisen neuvottelukunnan uudistetussa ohjeistuksessa hyvän tieteellisen käytännön loukkaukset jaotellaan kahteen kategoriaan, jotka ovat vilppi tieteellisessä toiminnassa ja piittaamattomuus hyvästä tieteellisestä käytännöstä. Lisäksi luotellaan muita vastuuttomia menettelyjä, kuten ”tekijyyden manipulointi esimerkiksi sisällyttämällä tutkimukseen osallistumattomia henkilöitä tekijäluetteloon tai niin sanotun haamukirjoittajan tekemän työn hyväksyminen tutkijan omiin nimiin” (3). Myös esimerkiksi Euroopan tiedesäätiön ohjeisto (4) ja tutkimusetiikan maailmankongressissa vuonna 2011 julkaistu Singaporen julistus (www.singaporestatement.org) ilmaisevat selkeästi, että kirjoittajalistalla tulee olla vain sellaisia, jotka sinne aidosti kuuluvat.

Lääketieteellisten lehtien päätoimittajien toimikunnan ohjeiden mukaan edellytykset tulla merkityksi julkaisun kirjoittajaksi ovat 1) merkittävä (engl. substantial) osallistuminen tutkimuksen alkuun saattamiseen ja suunnitteluun, aineiston keräämiseen tai aineiston analysoimiseen ja tulkintaan, 2) artikkelin luonnosteleminen tai sen kriittinen tarkista-

minen siten, että on merkittävästi vaikuttanut sen sisältöön, 3) lopullisen julkaistavan version hyväksyminen. Kaikkien kolmen ehdon on täytyttävä (5).

Sääntöjen tulkinta ei aina ole helppoa: milloin tutkijan panos on ollut merkittävä, ja kuka sen päättää? Sääntöjä myös rikotaan tietoisesti tai tiedostamatta. Lisäksi tekijyyteen liittyvät käytännöt vaihtelevat paljon tieteenalojen välillä sekä jonkin verran maittain. Italialainen tai saksalainen tekijyyden määrittely ei välttämättä ole suomalaisen käytännön mukainen. ”Maan tapaan” vetoaminen on tavallista, jos säännöistä poikkeamista pyydetään perustelemaan.

Laajan meta-analyysin mukaan 29 % tutkijoista raportoi kirjoittajuuteen liittyvistä ongelmista (6). Koska tieto on saatu kyselytutkimuksissa, todellinen esiintyvyys on luultavasti suurempi. Tavallisin ongelma lienee, että kirjoittajaluettelossa on sinne kuulumattomia nimiä. Kyse voi olla lahjakirjoittajuudesta, kaupantekokirjoittajuudesta tai kunniakirjoittajuudesta. Lahjakirjoittajuudella pyritään vaikuttamaan lahjan saajaan, joka ei kuitenkaan täytä vaadittuja kirjoittajuuden kriteerejä. Kaupantekokirjoittajuus viittaa siihen, että kirjoittajuutta käytetään valuuttana, jolla ostetaan esimerkiksi potilastietoja tai laboratoriopalveluja (”annan sinulle potilastietoja tai teen pyydetty analyysit, jos saan nimeni artikkeliin”). Kunniakirjoittaja on usein ryhmän johtaja tai muu seniori, jolle osoitetaan tällä tavoin kiitollisuutta tai kunnioitusta. ”Lahjan” tai ”kunnian” vastaanottaja ei ehkä tule ajatelleeksi, että hän samalla ottaa vastuun kyseisen artikkelin sisällöstä, mikä tarkoittaa pahimmassa tapauksessa vastuuta myös mahdollisesta vilpistä.

Harvinaisempaa on se, että kirjoittajaluettelosta puuttuu nimi, joka kuuluisi sinne. Nämä tilanteet liittynevät tutkimusryhmien jäsenten vuorovaikutuksen tai ryhmän johtamisen ongelmiin.

Haamukirjoittajuudella tarkoitetaan sitä, että tekstin kirjoittamisessa on keskeisessä osassa ammattikirjoittaja, jonka nimi ja työpanos eivät kuitenkaan käy ilmi kirjoittajaluettelosta. Tällainen haamukirjoittaja on yleensä tutkimuksen rahoittajan palkkaama. Kuvioon kuuluu, että lopullisessa artikkelissa kirjoittajina on yksi tai useampia nimekkäitä peitekirjoittajia, joiden arvovaltaa käytetään hyväksi. Haamukirjoittajuus on useiden tutkimusten mukaan yleisempää kuin on aiemmin ymmärretty (7, 8). Haamukirjoittajuus voidaan yrittää verhota erilaisten tutkimuksen rahoittajan intressissä olevien menettelyjen kuten ”kielen-tarkistuksen” alle.

Kirjoittajien suuri määrä herättää myös kysymyksen siitä, kuinka aidosti kaikki täyttävät kirjoittajuuden kriteerit. Esimerkiksi biopankkitutkimuksissa ja kansainvälisissä lääketutkimuksissa kirjoittajia on usein satoja tai jopa yli 2000 (6). Valtaosa heistä on todennäköisesti panostanut hankkeeseen suunnilleen yhtä paljon, mutta miten määritellään ”merkittävä” osuus tutkimuksen suunnittelussa, toteuttamisessa ja raportoinnissa?

Onko näissä kirjoittajuuden kiistoissa kysymys todellisesta ongelmasta? Kyllä, ainakin kolmesta syystä. Tehtävää tai apurahaa haettaessa on varmasti ongelma, jos kahdesta hakijasta toinen viis veisaa kirjoittajuussäännöistä ja toinen noudattaa niitä tunnontarkasti. Sponsorien palkkaamien haamukirjoittajien osuus ei edistä tieteen objektiivisuutta. Lepsu suhtautuminen kirjoittajuuden etiikkaan voi ilmetä lepsuutena myös muualla tieteen tekemisessä.

Science and Engineering Ethics -lehdessä ilmestyneessä katsauksessa ehdotettiin aluksi lisää tutkimusta, jossa kartoitettaisiin eri tutkimusalojen todellisia käytäntöjä tekijyyden määrittämisessä. Vasta sitten voitaisiin käydä neuvottelemaan mahdollisista uudistuksista (6). British Medical Journalin entinen päätoimittaja Richard Smith on esittänyt, että tiedeartikkelien tekijyyden käsitteestä luovuttaisiin ja siirtyttäisiin sen sijaan käsitteeseen kontribuutio (contributorship), jolloin kaikenlainen osallistuminen käsikirjoituksen tuottamiseen ilmoi-

tettaisiin (9). Koulutuksella voidaan lisätä tietoisuutta kansainvälisesti sovitusta säännöistä, mutta todelliset muutokset tapahtunevat vasta sitten, kun julkaisuluettelon pituus lakkaa ole-
masta tutkijan ansioiden mittari. ■

KIRJALLISUUTTA

1. Risteli L. Tekijyys tutkimuksessa. Tieteessä tapahtuu 2001;2:12–16.
2. Hietanen P. Kunniakirjoittajat pois artikkelista. Suom Lääkäril 2010;65:1086.
3. Tutkimuseettinen neuvottelukunta. Hyvä tieteellinen käytäntö ja sen loukkausepäilyjen käsitteleminen Suomessa. Helsinki: Tutkimuseettinen neuvottelukunta 2012. www.tenk.fi/fi/ohjeet-ja-julkaisut [viitattu 15.5.2013].
4. European Science Foundation. The European code of conduct for research integrity 2011. <http://www.esf.org/publications/corporate-publications.html> [viitattu 15.5.2013].
5. ICMJE. Uniform requirements for manuscripts submitted to biomedical journals: ethical considerations in the conduct and reporting of research: authorship and contributorship. ICMJE 2013, www.icmje.org/ethical_1author.html [viitattu 15.5.2013].
6. Marušić A, Bošnjak L, Jerončić A. A systematic review of research on the meaning, ethics and practices of authorship across scholarly disciplines. PLoS ONE 2011;6:e23477.
7. Stern S, Lemmens T. Legal remedies for medical ghost-writing: imposing fraud liability on guest authors of ghost-written articles. PLoS Med 2011;8:e1001070.
8. Wislar JS, Flanagan A, Fontanarosa PB, Deangelis CD. Honorary and ghost authorship in high impact biomedical journals: a cross sectional survey. BMJ 2011;343:d6128.
9. Smith R. The trouble with Medical Journals. J R Soc Med 2006;99:115–9.

PEKKA LOUHIALA, dosentti, yliopistonlehtori
Hjelt-instituutti, Helsingin yliopisto
PL 41, 00014 Helsingin yliopisto

PERTTI SALOHEIMO, LT, erikoislääkäri
Diacor terveystalvet Oy

VEIKKO LAUNIS, FT, professori
Kliininen laitos
Turun yliopisto

SIDONNAISUUDET

Pekka Louhiala: Tutkimuseettisen neuvottelukunnan jäsen
Pertti Saloheimo: toimittaja, European Journal of Neurology, Erikoislääkäri-lehti; toimitusneuvoston jäsen, International Journal of Clinical Practice
Veikko Launis: Auria biopankin tieteellisen ohjausryhmän jäsen (2013–)